

КОЛОРАТИВИ З НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИМ КОМПОНЕНТОМ У СПОРІДНЕНИХ/НЕСПОРІДНЕНИХ МОВАХ

І.Б.Циганок

(кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статті представлено описання цетовых обозначений с национально-культурным компонентом в украинском, русском, болгарском, румынском и гагаузском языках, носители которых издавна населяют полиэтничный регион Придунавья.

The article examines nationally-biased colour terms in the Ukrainian, Russian, Bulgarian, Rumanian and Gagauz languages, which have a long-term tradition of coexistence in the multi-ethnic Lower Danube region.

Інтерес до хроматизмів завжди був не випадковий. Адже ми живемо в світі кольорів і намагаємося не відхилятися від закладеного в нашому досвіді стандарту кольоропозначень; уміння кожного знайти власний колір свідчить про його смаки. Люди не даремно червоніють від сорому, а від холоду синіють, біліють від жаху і чорніють з горя. Колір – дієвий засіб маніпуляції суспільною свідомістю, наприклад, у політичній рекламі. Слід згадати з цього приводу стійкі асоціації *колір – політична партія*: червоний – комуністична, помаранчевий – НУНС, біло-блакитний – Партія регіонів, біло-рожевий – БЮТ, зелений – партія зелених. У радянській культурі з усталеними асоціаціями використовували кольорономени *білі і червоні* зі значенням: червоні – ті, що захищали радянську владу, білі – ті, що боролися проти неї; нині – помаранчеві – соратники президента, біло – блакитні – представники Партії регіонів; широкоживані евфемізми з колоративом: чорне золото – нафта, біла смерть – цукор, біле золото – бавовна, коричнева чума – фашизм і под.

Тож кольорономени є об'єктом вивчення у таких наукових галузях, як лінгвостилістика, етнопсихолінгвістика, контрастивна лінгвістика, фольклористика і т.ін.

Мета нашого дослідження – виявити національно-культурний зміст назв кольорів у споріднених – українській, російській, болгарській мовах і неспоріднених з ними румунській (молдавській) і гагаузській, численні носії яких населяють поліетнічний регіон Подунав'я.

Серед тематичних груп лексики з народознавчою семантикою лінгвісти (1) виділяють і типові колоративи. Такі номен у відповідному вербальному оточенні характеризують традиційну матеріальну і духовну культуру певного народу. Адже світ, який дано нам у нашому безпосередньому досвіді, на думку Л. Щерби, зостаючись одним і тим же, досягається різним чином у різних мовах, навіть у тих, якими розмовляють народи, що являють певну єдність з погляду культури (2).

Зв'язок кольоропозначень з культурно-закріпленими ситуаціями дозволить розглядати кольороназви як своєрідні “концепти світогляду”, або етноїдеми (3). До таких лінгвісти відносять не всі позначення кольорів. На основі аналізу тлумачних, фразеологічних, етимологічних словників та результатів анкетування інформантів можна помітити, що в традиційній культурі слов'ян: українців, росіян, болгар до таких кольоролексем слід віднести червоний, білий, чорний, блакитний (синій), зокрема для українців – ще й жовтий та зелений, для болгар – жовтий і синій. Такі ж кольори виділяли опитувані інформанти молдавської та гагаузської національностей. Однак не всі молдавани назвали жовтий колір, а гагаузи подали кольоропозначення в такому порядку: блакитний, білий, червоний (за національним прапором), а також жовтий, чорний, зелений та коричневий. До речі, українці теж асоціювали жовтий і блакитний із прапором України, однак більшість інформантів розглядали ці кольори окремо, не утворюючи композита, і не виносили його на перше місце в асоціативному ряду.

Кольорономени доцільно розуміти як імпліцитні лакуни (3). Їх національна своєрідність не завжди усвідомлюється. Адже інформант схильний надавати їм ознак, належних до його індивідуальної культури/мови, оскільки більшість кольороназв мають словникові відповідники в інших мовах. Слід ураховувати й те, що серед опитуваних були бі- чи полілінгви, монолінгві, окрім кількох росіян, не виявилось. Усі інформанти мешкають у поліетнічному, а відтак і полімовному регіоні. Мабуть, цим частково можна пояснити певну подібність асоціативних рядів на колір не лише у споріднених, але й у неспоріднених мовах.

Під таким кутом розглянемо найбільш опуклі вияви кольорономенів у мовах/культурах поліетнічного Подунав'я.

Номен *синій* визначено у сучасних словниках як той, що має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середній між голубим і фіолетовим (4, 1123). У наших пращурів не було чіткого розмежування кольорів. За словами Г.Циганенко, спостерігається змішування кольорів як в одній мові, так і споріднених

мовах, наприклад, давньоруський прикметник “*синиш*” означав синій, темно-блакитний, багровий, чорний (5, 376). Помітно, що колоратив синій (блакитний) – один із важливих у мовній картині світу мешканців Бессарабії.

Як свідчать асоціативні ряди, виявлені в результаті анкетування, з компонентом *синій* чи *блакитний* пов’язують свою національність українці, наводячи такі асоціати: *жовтий і блакитний прапор України; літнє блакитне небо над жовтими полями; блакитний – це колір неба, щастя, очікування добра у зверненні до Господа, незалежність, волошки, барвінок, васильки, сині/блакитні очі, безодня, глибина, вода, море, Дунай, баклажани, синій птах, синій від холоду, мрець*.

Асоціативні ряди з меншою кількістю компонентів фіксуємо у росіян: *небо, море, ніч, мир, різьба*; останній асоціат пояснюється традицією в липованських селах прикрашати свої будинки різьбленнями на вікнах і дахах із зображенням білок, куниць у візерунках і фарбувати синім, бузковим кольорами.

Синій є у триколірі Росії. Відповідно до закону Державний прапор Російської Федерації являє собою прямокутне полотно з трьох рівновеликих горизонтальних смуг: верхньої — білого, середньої — синього і нижньої — червоного кольорів.

Нині найчастіше використовується таке трактування зазначених кольорів прапора Росії: білий колір означає мир, чистоту, невинність, ідеал; синій — колір віри, вірності, постійності; червоний символізує енергію, силу, кров, пролиту за Вітчизну (6).

У болгар виявлено незначні розбіжності з українцями та росіянами в асоціативному ряду на кольорономен *синій/блакитний*, порівняймо: *предпазливост* (застереження), *чисто небе* (чисте небо), *ясно небе* (ясне небо), *езеро* (озеро), *дъжд* (дощ), *вода* (вода), *небесна мечта* (блакитна мрія), *необятност* (неосязність), *студ* (холод), *спокойствие* (спокій), *свобода* (свобода).

Сталі асоціати з синім/блакитним кольором у румун (молдаван): *cer* (небо), *mare* (море), *ocean* (океан), *pace* (мир), *tinerețe* (молодість), *flori* (квіти); як росіяни та українці, вони використовують ФО з компонентом *блакитний*, наприклад, *блакитна кров – голубая кровь – sange albastru*, у значенні аристократичне походження людини, в українській і російській мовах з цією семантикою вживається фразеологічний синонім біла кістка – белая кость.

Гагаузи визначають *блакитний* як основний колір національного прапора, на котрому є ще невеличкі смуги білого та червоного, а три зірки символізують три частини земель гагаузів: Комрат, Вулканешти, ЧаDIR-Лунга. Прапор створено 1991 року. Також *блакитний* у гагаузів – це колір повітря (*люзьгерь*), сонячного літнього дня (*гюнешь яз гюньдя*); синій – колір моря (*морянын цветы*), води (*су*); а синьо-блакитний – колір хмар (*булутла*).

Традиційні асоціації у гагаузів пов’язані з червоним кольором, як-от: *кан* (кров), *кырмазы линия прапорда* (червона смуга на прапорі), *клубника* (полуниця), *калина* (калина), *атешь* (вогонь), *бенемь* (любити).

Цей колір для гагаузів – оберіг від недругів, тому їх рушники вишивалися переважно червоними нитками, це колір статку і свята; елемент національного гагаузького чоловічого костюма – *кырмазы пояс* (червоний пояс) – символ мужності, а *кырмазы роза* (червона троянда), яку носили гагаузки поверх хустки за вухом – символ привабливості.

Для традицій болгар кольороназва червоний (червен) теж є семантично навантаженою. На болгарському весіллі, за свідченням С.Георгієвої, в неділю під час обдаровування теща перев’язувала нареченого червоним поясом або шарфом (чарвен шарок пояс); при зустрічі двох болгарських весіль кожна кума накривала обличчя нареченої червоною тканиною і т.ін. (7).

Болгари подали такі асоціати на червоний колір: *червену вину* (вино), *червени цветя* (квіти), *червени сапожки* (чоботи), *червена кръв* (кров), *червен пепер* (перець), а також абстрактні поняття: *буран* (буря), *зло* (злість), *агресия* (агресія).

Українці червоний колір асоціюють традиційно з *каліною, кров’ю, квітами, червоним маком і стрічкою у волоссі дівчини, трояндами, червоною рожгею (мальвою), революцією, коханням, вустами, вогнем, помідором, кавуном, червоним перцем, червоним раком, соромом, впевненістю, пожежею, небезпекою, хрестом, півнем, борцем, яблуком, намистом, літом, пристрасстю*; росіяни – з *каліною, стражданням, коханням, кров’ю, прапором, зіркою, вином, радістю*.

Румуни (молдавани) подають ще меншу кількість асоціатів, деякі з них подібні до зазначених вище: *sânge* (кров), *vin* (вино), *dragoste adevărată* (справжнє кохання), однак червоний (*fecioга*) асоціюють з незайманістю дівчини, у слов’ян з цим значенням закріпилася кольороназва *білий*.

Такі асоціативні ряди інколи складно пояснити в синхронії, бо їх коріння може сягати сивої давнини. Як зазначає О.Ковалевський, колір з давніх часів набуває державного значення, насамперед на військових прапорах. Поєднання жовтого і блакитного є логічним для слов’ян – язичників, ці кольори символізували основні стихії, яким поклонялись наші предки – воду та сонце (7).

Дослідник наводить ще одну цікаву версію щодо давньої української традиції поєднання синього та

жовтого кольорів. Вона полягає в етимології слова “хохол”, яким фамільярно називають українця. Це слово монгольського походження буквально перекладається як “синьо-жовтий” (7, 397).

Щодо червоного кольору, то це забарвлення ханського “ярлика”, котрий дарувався руським князям за доби монголо-татарської навали, а тому не вважався державним кольором. Такого статусу він набув у радянські часи (7). Традиційно червоний характеризують як той, що має забарвлення одного з основних кольорів спектра, який іде перед оранжевим; колір крові та його близьких відтінків (4, 1374).

Номен *білий* також має багато асоціатів. У Великому тлумачному словнику він визначається як “колір крейди, молока, снігу; прототип *чорний*; уживається як складова терміносистем: біле вино, білий гриб, м'ясо” (4, 54).

Етимологія лексеми *білий* прозора. Походження праслов'янське, має відповідники в інших індоєвропейських мовах. Первинне значення – світлий, блискучий. Від прикметника *бельй* у російській мові утворено за допомогою збірного суфікса — ії-е іменник *бельё* (<бѣлье) — белое (полотно), переносне виробу з білого полотна будь-якого призначення; згодом — виробу з будь-якої тканини для носіння на тілі чи використання у господарстві (5, 29); псл. *вѣль*, очевидно, з * *vēl-* як результату подовження *ě* в давнішому * *vēl-* або з **bhoilos*<* *bhoļios*; споріднене з лит. *bālas* – «білий», гр. *φάλος* «тс.», *φάλος* «світлий, білий», разом з якими походить від іє. * *vhel-/** *vhol-*, спорідненого з * *vhā-*«сяяти, блищати»; безпосереднє зіставлення з дінд. *vhālam* «блиск», *vhāti* – «світить» (9, 196).

Зазначене вище цілком пояснює асоціації етносів, зокрема слов'ян, що проживають у багатонаціональному Подунав'ї. Наприклад, *українці* подали такі ряди на білий колір: *сніг, іній, зима, весільна сукня, весілля, рушник, вата, крем, сорочка, білизна, хустка, простирadlo, смерть, стеля, груба, стіни, посуд, курка, голуб, птах, ведмідь, лебідь, яйце, сметана, молоко, хліб, морозиво, троянди, акація, конвалія, аркуш, день, білий халат — лікар — лікарня, святковість, чистота (серця, душі), світло, добро, радість, хороший настрій*. Росіяни назвали номени *дом, стена, тапочки, рубашка, фата, свадьба, невеста, полотенце, смерть, бумага, снег, краска, цветок, голубь, лебедь*; болгари: *бяла гарга (ворона), бяли врати (двери), бял сняг (сніг), бяла рокла (сукня), бял ден (день), бял парцал (стіна)*; молдовани: *lapte* (молоко), *maternitate* (материнство), *îngeri* (янголи), “*casa părintească*” (батьківський дім)

У народних небилицях молдован поняття світ розрізняється, наприклад, *întoată lumea* (на весь білий світ) — той, у якому живуть люди, *iad* (ад) — підземний, де живе нечисть, *lumea cealaltă* (інший світ), де є життя після смерті.

На матеріалі експерименту з етносами Наддунав'я широко репрезентовано фразеологізми з компонентом колоративом “*білий*”. Усі опитані назвали ФО *біла ворона, білі зазороці, білий, як стіна*. Якщо деякими інформантами-українцями білий колір асоційовано зі смертю (білий, як смерть), то росіяни переважно назвали з цією семою *чорний, як смерть*. Такі ж асоціати на колоратив *чорний* виникли й у болгар (черян куту умрялу).

В мовах/культурах мешканців Подунав'я кольорономен *чорний* відображено значно ширше, ніж у тлумачних словниках. Наприклад, згідно зі словниковою статтею, “*чорний* – колір сажі, вугілля, найтемніший; прототип білий; чорне (одяг, буря, ікра, фігури шахові, кава, дерево; хліб, кістка, чорна рада, чорні люди, чорна пляма, металургія, чорне слово)” (4, 1381).

Окрім зазначених асоціатів, українці подають такі: *очі, брови, волосся, кіт, півень, ворона, птах, магія, монах, ряса, летник (кожух у бабусі), земля, чорнозем, строгість, ненависть, зло, війна*; болгари — *тъга* (сум), *враждебност* (ворожість). Усі етноси регіону асоціюють *чорний* з *землею, чорною смугою в житті, нафтою, ненавистю, злом, тасмницею, смертю, похороном*. У день поховання померлого і потім ще сорок днів прийнято одягатися в чорне. Це колір трауру, печалі. Так його визначають традиційно. Однак у бессарабських липован-старообрядців на похорон прийнято одягати чорні хустки з червоними квітами. А болгарські та гагаузькі літні жінки щодня запнуті чорними хустками. Ця традиція пояснюється тим, що вони вже немолоді і не віддають перевагу яскравим кольорам.

Результати експерименту дозволяють зробити висновок, що сприйняття кольору, його вибір залежить, мабуть, не стільки від мови індивіда, скільки від особливостей культурно-історичного плану.

Отже, аналіз кольоропозначень в означеному ключі засвідчує як їх інтернаціональну семантику, так і конотації, психологію й уподобання кожного народу. Знання такої інформації сприяє взаємозбагаченню культурного/ мовного досвіду комунікантів і разом з тим збереженню етнічної специфіки народів нашого краю.

1. Данилюк Н. Номінації сучасної української мови з культурно-національним змістом // Мовознавство. – К., 2002.
2. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974.
3. Белов А.И. Цветовые этноэидемы как объект этнопсихолінгвистики // Этнопсихолінгвистика. – М., 1988.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В.Бусел. – К., 2004.
5. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка. – К., 1989.
6. <http://www.statesymbol.ru>
7. Георгиева С. Специфика структуры свадебных обрядов зарянцев // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Ізмаїл, 2006. – Вип. 21.
8. Ковалевський О.В. Українські традиції. – Х., 2007.
9. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982. – Т.1.